

pen az ilyen eredeti és újszerű, vitára sarkalló megközelítések miatt olyan megtermékenyítő olvasmány Ariès minden írása.

Csákó Mihály és Szapor Judit fordítása szépen adja vissza a csöppet sem könnyű francia szöveg eredeti ízeit, csupán egy ismétlődő leiterjakabra hívnám fel a figyelmet: Georges Duby a franciaországi Mâcon város vidékének társadalmát elemezte, ám ezt a fordítás következetesen összetéveszti a maçon (=kőműves) szóval.

Ariès a francia társadalom- és mentalitástörténet egyik nagy újítója volt. Sorsa az lesz, ami a nagy kezdeményezőké általában: a későbbi kutatók szinte minden megállapítását ízekre szedik, de a családról, a gyerekről, a halálról író történészek elmondhatják, hogy mind Ariès „köpönyege alól bújtak ki”?

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

Kecskeméti Gábor (szerk.): Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból

A bevezetőt írta: Kecskeméti Gábor és Nováky Hajnalka. MTA Irodalomtudományi Int. Budapest 1988. 505 old. 90 Ft

Szabó Péter: A végtisztesség

A FŐURI GYÁSZSZERTARTÁS MINT LÁTVÁNY

Mikrotörténelem, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1989. 155 old. 41 Ft

A szépirodalom számos műfaja közül ma talán a próza a legkedveltebb. Ha viszont régi irodalmunk emlékeinek modern kiadásai között keresgélünk, minduntalan az egykor volt magyar líra kötetei kerülnek kezünkbe. A régi elbeszélő prózai alkotások valaho-

gyan elsikkadnak a *Régi magyar költők tára* vaskos kötetei mellett. A XVII. századig napvilágot láttak már a magyar nyelvű drámai emlékek, s most indul a XVIII. századi sorozat. Ismerjük tehát a régi magyar lírát, van sejtésünk a drámáról. A legkedveltebb, a legtöbbször hallott, a leggyakrabban olvasott műfaj, a prédikáció és az oráció azonban szinte eltűnik a felsorolt műfajok mellett.

Pedig valamikor fanatikusan hittek a szó erejében. Azért álltak ki a szemben álló felekezetek papjai a mindenhol összesereglett sokaság elé, mert úgy gondolták: a hitről, annak tételeiről folytatott vita, a meggyőző szó, a logika vastörvényei szerint rendbe állított érvek meggyőzik, meghátrálásra kényszerítik az ellenfelet, a híveket pedig áttérésre buzdítják. A hitről folytatott beszédek, a vasárnapi prédikációk, a halottbúcsúztató egyházi és világi szónoklatok és versek tömege ma még hozzáférhetetlen. Életében vagy közvetlenül halála után csak néhány szerencsés, gazdag patrónustól támogatott papnak jutott osztályrészül, hogy prédikációi megjelenhettek. Pedig a Pázmány Péterek vagy a Komáromi Csipkés Györgyök korszakában papként vagy civilként ezrek és ezrek fogalmazták meg és deklamálták az alkalmi prédikációt vagy orációt. A líra nem volt annyira alkalmi s elméletileg mégis kimunkált műfaj az idő tájt, mint az egyházi és világi szónoklat.

Kecskeméti Gábor és Nováky Hajnalka a szónoklat műfajából is a talán legalkalmibbat, a temetési beszédet választotta ki, s néhány XVII. századi temetési beszédből állított össze egy kötetre valót. A kiadó az MTA Irodalomtudományi Intézete, a kötet összeállítói és gondozói az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékének munkatársai, hallgatói.

A szerkesztők bevezető tanulmánya áll a kötet elején, ezt tizenkét halotti prédikáció követi. A Magyarai Istváné, Nádasdy Ferenc holtteste felett (1604); a Valachinus Istváné, Bethlen Gáborné felett (1622); Hoffmann Pál és Pálffy Tamás egy-egy szónoklata a vezekényi csatában elesett Esterházy ifjak felett (1654); Czeglédi István halotti beszéde II. Rákóczi György felett (1661), Kiss Imre búcsúztatója

Báthory Zsófia felett (1680); Debreceni Kalocsa János és Szőnyi Nagy István egy-egy beszéde Felvinczi Sándor felett (1686). Nagyszombatban hangzott el Draskovich Pál sírjánál egy ismeretlenül származó prédikáció (1694). Ezt követi a kötetben Matussek András szentbeszéde Széchényi György koporsójánál (1695), és egy ismeretlen pap búcsúztató beszéde Esterházy Antalné (1697), valamint ifj. Ács Mihály prédikációja Török Bálint felett (1708). A kötetet precíz filológiai munkáról tanúskodó jegyzetek, valamint személy- és helységnévmutató zárja.

A prédikációk és orációk közül kető evangélikus, négy református és hat katolikus. Ezek az arányok akaratlanul is érzékeltetik, mintha a római pápa hitén lévők gyakrabban folyamodtak volna reprezentatív temetésekhez, esetleg pedig azt: mintha többen lettek volna, mint az evangélikusok vagy a reformátusok. Ez nyilván nem így volt. Az viszont bizonyos, hogy ezek a látványos, teátrális temetések lassan-lassan az alsóbb néposztályok körébe is leszivárogtak, s a papi prédikáció mellett kialakult a kántori búcsúztató hagyománya is. Protestáns kollégiumi központokban — például Sárospatakon — a diákok írták, gyűjtötték, őrizték a halotti verseket, hiszen a halott nevében elmondott búcsúversekért némi pénzjutalom járt. Egyik-másik, a nevet vagy neveket megváltoztatva, más temetésen is felhasználható volt.

Ígaza van a tanulmányíróknak: hajdan volt temetéseink irodalmi hagyatékából, „... Az elhunyt életével és családjának történetével foglalkozó beszédrészekből (megfelelő forráskritikával) a történettudomány bővítheti adatait.” Erről legyen szabad egy XVIII. század végi példát mondanom: a Csokonai-kutatás csak a költő apja felett elmondott halotti búcsúztatóból értesülhetett arról, hogy a debreceni poétának négy testvére volt, s közülük az egyik (ezt már más forrásból tudni) túl is élte bátyját, Mihályt.

A temetés tehát éltetője, fenntartója volt az orációnak, a prédikációnak, a költészetnek. De egy másik műfajnak is, amiről az olvasónak eddig csak sejtései lehettek: a színjátéknak. Az előkelők, de a kevésbé rangosak

temetése is jó előre elkészített „rendezői” forgatókönyv alapján ment végbe, s itt a látvány rendkívüli szerepet kapott. A színek, a fények, a hangok, a „jelmezek” s az „actiók” sem maradhattak el. Hogy mindez nemcsak színes és érdekes, hanem fontos történeti forrás is, arról egy másik könyv tájékoztat, amely egészében a temetés látványával foglalkozik.

Szabó Péter *Végtisztesség* című munkájában bebizonyította, hogy a temetés nem pusztán irodalomtörténeti szempontból érdemes az elemzésre, hisz másfajta nyomokkal is szolgál. A szerző — hasznos tanulságokat kínálva zene-, színház-, művészettörténészeknek — Hans Rudolf Miller, illetve Mauritz Lang rajzát és metszetét elemezve írta meg könyvét. A rajz temetési menetet ábrázol. 1652-ben készült, a vezekényi csatában elesett négy Esterházy fiú eltemetésének pompájáról.

A menetről készített metszet mindenről pontosan tájékoztat. Negyvenegy egységben haladt a gyászolók sora, gyalog vagy lovon, fegyverekkel, zászlókkal vagy nélkülük — a forgatókönyvben előírt öltözékben. A négy fiú fegyvereit, a sisakokat, a kardokat, a sarkantyúkat magasra emelve vitték. A gyász színe ebben az időben nem volt előírászerűen fekete. A vörös dominált, jelezve, hogy az egyházi szímszimbolika értelmében mind a négyen mártírhálált szenvedtek hitükért. Szomorúan kellett menetelnie a négy „alteregónak”, azaz a halottakat megszemélyesítő férfiaknak is. Vezeték az erre kijelölt legények az ifjakért adandó négy „mortuarium” lovat. Ezeket a temetési szertartás után az egyháznak ajándékozták. Szabó Péter meggyőzi olvasóját arról, hogy ez a szokás az ősmagyarok lovas-temetkezéseinek krisztianizálódott változata.

A szerző érzékelteti, hogy a végtisztesség kb. két napot és egy éjszakát vett igénybe, s a farsztó út miatt sokak csak Nagyszombat határában csatlakoztak a processzióhoz. A megtett út hosszát azonban nem írja le. Talán mintegy húsz kilométer lehetett, Semptéről Nagyszombatig. A processzió előzetes szervezésében természetesen figyelembe vették az akkortájt annyira divatos szám- és szímszimbolikát is. Ezért kísérte a ko-

porsókat tizenkét koldus az egyik, tizenkettő a másik oldalon. Ez a szám a tizenkét apostolra utalt, akiknek lábat Jézus alázatot gyakorolva megmosta. A csuklyába öltöztetett kétszer tizenkét koldus is a keresztyén alázatot szimbolizálta. E szimbólum magyarázatánál Szabó Pázmány Péter egyik prédikációját hívja segítségül.

A művészettörténész felhasználta az irodalom, a történettudomány eredményeit is. Tájékozott a kor liturgiátörténetében, a régészetben. Ismeri a kor fegyvereit, s nagyon jól tudja, hogy megérteni heraldikai ismeretek nélkül a képzőművészeti epitaphium műfaját nem lehet. Az epitaphium a koporsóra, a castrum dolorisra, a kriptára vagy a sírra helyezett, jelképeket hordozó képzőművészeti alkotás, amely természetesen szöveget is tartalmazhat. Ugyanakkor irodalmi műfaj is; a kor poétikáiról sorra magyarázzák e műfaj törvényszerűségeit. Ebből az igényből születtek a már említett sárospataki halotti képversek.

A temetés látvány, de nem csak az. A rajzról látni lehet, hogy többen zenélnek, talán harsonát fújnak. A fúvósok harsogó zenéje, a patkolt lovak rendezetlen lépéseinek csattogása, a dobok pergése, az asszonyok zokogása, a papok és hívek recitáló imádsága vagy éneke tette a temetést hangzó élménnyé.

Szabó Péter kiváló stílusérzékkel rendelkezik. Munkája filológiaiilag pontos. Érdekes volna, ha a temetési pompát egyszer megpróbálná összehasonlítani más, hasonló látványosságokkal. Hiszen az úrnapi s nagypénteki körmenetek, a főispáni beiktatások, lakodalmak rendezői hasonlóan terv szerint dolgoztak. A könyv révén jelentősen gyarapodtak ismereteink a 17–18. század kultúrájáról. S itt vissza is térhetünk Kecskeméti és Nováky kötetéhez, a Magyar nyelvű halotti beszédekhez. A bevezető tanulmány ugyanis foglalkozik a Szabó által tárgyalt kérdésekkel is. Megtudjuk: a 17. században elvi vita folyt arról: szabad-e keresztyén — vagy keresztyén — embernek, költséget nem kímélve ilyen látványos, az alázattal össze nem férő temetést rendezni? Szabad-e akkor, ha a végrendelkező ráadásul csendes temetést kívánt? Persze akkor is úgy

volt, mint manapság. A szertartást az élők igényelték, gyakran figyelmen kívül hagyva a testamentumot.

Maga a halotti beszéd is részben: reprezentáció. Tanító, dicsérő, elsíráló, vigasztaló és búcsúztató részből áll. Forrásai: a Biblia, a klasszikus auktorok, a szentatyák könyvei, a florilégiumok. Az elhangzott prédikáció aztán természetesen kézzől kézre jár. A kinyomtatás költségeit általában az egyik családtag vállalja. A halotti beszédek rendszerint azért láttak napvilágot, hogy tanúsítsák az elhunytra való emlékezést, de hasznos olvasmányul is szolgáltak élet és halál dolgainak újragondolásához, büntudatot, bűnbánatot, áhítatot kelteve.

Két könyvet mutattunk be. Mindkettő ugyanazt a kultúrhistóriai hagyományt vizsgálja, ugyanabban a században. Szabó Péter, a művészettörténész saját szakterülete követelményei szerint rendezte anyagát, s vonja le következtetéseit. Kecskeméti Gábor és Nováky Hajnalkát viszont irodalomtörténeti és textológiai szempontok vezették. Sajnos mindhárman megálltak a 17. századnál. A folkórkutató — de talán az egyszerű olvasó is — hiányolja majd azokat az utalásokat, amelyek jelenlegi temetési szokásainkat összekapcsolják a hajdan voltakkal. Jó lenne ezért, ha mindkét kötetet továbbiak követnék.

KILIÁN ISTVÁN

Hegyi Klára— Zimányi Vera: Az oszmán birodalom Európában

Corvina Kiadó, Budapest 1986. 164 old.

Kelet varázsa mindig is vonzotta az európaiakat. A több évszázados török—magyar történelmi érintkezés miatt Magyarországon még erősebb az érdeklődés az oszmán-törökök s hajdanvolt világbirodalmuk iránt. A magyar olvasó ma még kevés olyan olvasmányosan megírt, a tudományos